

HEKATA TRIVIA IZ SALONE

Ana Torlak

UDK:904(497.538Solin):73.046.1>"652"

Izvorni znanstveni rad

Ana Torlak

Odsjek za povijest umjetnosti

Filozofski fakultet Sveučilišta u Splitu

U članku se obrađuju dva spomenika sa spomenom trojne boginje. Prvi je reljef s natpisom posvećen Hekati iz Salone. Spomenik je sve do početka 19. stoljeća bio uzidan u atrij biskupske palače u Splitu nakon čega mu se izgubio svaki trag. Budući da je s vremenom brojna građa te zbirke nestala, a jedini trag ostao zabilježen u djelu *Illyricum sacrum*, smatralo se da je takva sudbina i ovog reljefa. Međutim, u ovom radu utvrđuje se da spomenik nije zagubljen, već da je darovan carskom Kabinetu za numizmatiku i starine na Bečkom dvoru (*Münz- und Antikenkabinett*) 1818. godine te da se danas čuva u Kunsthistorisches Museum (KHM). Drugi spomenik koji se obrađuje prikazuje trojnu boginju i posvećen je Dijani Kelkeji (*Diana Celcea, Celcetide*), a čuva se u istom Muzeju. Prema arhivskim podacima, taj je spomenik u Beč došao preko zbirke d'Este.

Običaj prikupljanja i donošenja antičkih spomenika u Split iz obližnje Salone, kako bi se formirali privatni lapidariji, seže još u 16. stoljeće, pod utjecajem talijanskog humanizma. U Splitu je salonitanske spomenike prikupio i izložio u svom domu Dmine Papalić.¹ Dio je ugradio u zidove svoje kuće, a dio je stajao slobodno u prostoru. Takvo je izlaganje antičkih spomenika prema humanističkom modalitetu, ugrađujući ih u zidove različitih objekata, bila uobičajena praksa

¹ Spomenike je sabrao Marko Marulić (1450. – 1524.) u djelu *In epigrammata priscorum commentarius* zajedno s prijepisima natpisa iz drugih gradova. Kritičko izdanje Marulićeva spisa obrađeno je kao dodatak doktorske disertacije Bratislava Lučina *Jedan model humanističke recepcije klasične antike: 'In epigrammata priscorum Commentarius' Marka Marulića*, Zagreb 2011., u rukopisu.

u čitavoj Europi. Prikupljeni ulomci odražavali su želju za konstruiranjem vlastitog nasljeđa ukorijenjenog u nedostižnoj antičkoj kulturi. Iako će se nastaviti takva, sekundarna uporaba spomenika, s nadolazećim razdobljima mijenjala se metaporeruka koju su nosili izloženi predmeti.

U duhu tada sveprisutnih filoloških istraživanja, dostupne epigrafske spomenike se prepisuje i tako se prvi put formiraju korpusi natpisa s komentarima. Natpise iz Papalićeve zbirke prepisao je Marko Marulić (1450. – 1524.) i sabrao ih u djelu *In epigrammata priscorum commentarius*, zajedno s prijepisima natpisa iz drugih gradova.² Ti su prijepisi nezamjenjivo svjedočanstvo o zbirci, s obzirom na to da je značajan dio zbirke s vremenom raznesen izvan Splita.³ Osim Marulića, niz je domaćih i stranih prepisivača splitskih i salonitanskih natpisa koji su stvarali korpuse epigrafske građe, preuzimajući već poznate prijepise jedni od drugih i dodajući novootkrivene natpise.⁴

Sredinom 18. stoljeća, salonitanske natpise objavio je i Francesco Antonio Zaccaria, isusovac kojega je Daniele Farlati (1690. – 1773.) zamolio da te spomenike donese kao prilog djelu *Illyricum sacrum*. Prvi svezak djela izašao je 1751. godine, a natpisi koje je Zaccaria obradio izašli su kao dodatak drugom dijelu već 1753. godine pod naslovom *Marmora Salonitana*.

Kako Zaccaria navodi u predgovoru, u svom djelu donio je natpise koje mu je ustupio splitski kanonik, Jeronim Bernardi, ali i one koji su ranije objavljeni kod različitih autora, a koji su mu bili dostupni. Osim prijepisa natpisa, Zaccaria je uz pojedine spomenike iznio vlastite komentare natpisa te ponekad crteže spomenika. Tako su prikazana dva reljefa s likom Silvana, dvije monumentalne portretne stele te reljef s natpisom posvećenim trojnoj božici Hekati. Osim crteža tog spomenika, Zaccaria donosi i natpis koji se nalazi u njegovu donjem dijelu. No, za razliku od ostalih objavljenih natpisa, nije uz njega stavio nikakvu opasku, niti ga je komentirao. Kako je s vremenom niz spomenika objavljenih na tom mjestu nepovratno zagubljen, smatralo se da je ista sudbina zadesila i ovaj reljef.

Međutim, u arhivu Antičke zbirke *Kunsthistorisches Museum* (dalje: KHM) u Beču, da je poklonjen Carskom i kraljevskom kabinetu za numizmatiku i starine (*Kaiserlich-Königliches Münz-und Antikenkabinett*, dalje: Kabinet) početkom XIX. stoljeća te da se i danas čuva u Beču. Osim toga, navodi se da je spomenik bio zazidan u biskupskoj palači. Naime, 1750. godine u Splitu je rapski biskup Pacific Bizza (1696. – 1756.) i splitski nadbiskup oformio zbirku antičkih spomenika ugradivši 62 spomenika u atrij biskupske palače.⁵ Zaccaria je objavio

² Više kod B. Lučin, *op. cit.* (1).

³ Više o zbirci kod: B. Lučin, »*Litterae olim in marmore insculptae*: humanistička epigrafija na istočnoj obali Jadrana do Marulićeva doba«, *Croatica et Slavica Iadertina* XI/1, Zadar 2014., 213-216.

⁴ J. Neralić, »Povijesni izvori za antičku epigrafiju u Dalmaciji«, *Građa i prilozi za povijest Dalmacije*, 24, Split 2012., 295-332.

⁵ Biskup je bio vrstan paleograf, a zanimao se i za arheologiju. Tijekom boravka u Padovi upoznao se s Filipom Riceputijem (1667.-1742.) te mu je bio pomoćnik pri sakupljanju građe za *Illyricum sacrum*. Daniel Farlati (1690.-1773.) ga stoga u predgovoru tog djela (svezak 1) naziva njegovim »drugim začetnikom i autorom«. S. Kovačić, »BIZZA, Pacific«, *Hrvatski bibliografski leksikon*, 1983. (<http://hbl.lzmk.hr/clanak.aspx?id=2032>).

te spomenike u *Monumenta Salonitana*, no za reljef Hekate nije napisao da je iz palače, kako je naveo za neke druge. Stoga je podatak iz bečkog arhiva jedinstven dokaz o povijesti spomenika.

Nadalje, u arhivu se kratko navodi da je spomenik darovan Kabinetu 1818. godine. Znakovito je da je te godine car Franjo I. posjetio Split te obišao saloni-tanske ruševine, kao i privatne zbirke spomenika u Splitu. S obzirom na carevo zanimanje za antičko nasljeđe, Splitski su mu i darovali neke spomenike. Tako je Carlo Lanza (1781. – 1834.) darovao *antikvaru njegova veličanstva* iz svoje bogate zbirke *medalja (...) neke od boljih, u znak plemenitog poštovanja*.⁶

Budući da je car posjetio i nadbiskupsku palaču, opravdano je pretpostaviti da mu je upravo tom prigodom darovan i spomenik s prikazom Hekate.⁷

Mramorni spomenik već tada je bio prepolovljen na dva jednaka dijela, što se vidi na Zaccarijinu crtežu, a o njegovoj sekundarnoj upotrebi svjedoče pomno otučene stranice. Ispod reljefa isklesan je natpis, koji Zaccaria nije prenio. U njemu se oštro opominje one koji onečiste mjesto nad kojim je spomenik stajao:

QUISQ IN EO VICO STERCUS NON POSU
ERIT AUT NON CACAVERIT AUT NON M
IAVERIT HABEAT ILLAS PROPITIAS
SI NEGLEXERIT VIDERIT⁸

*Quisq(ue) in eo vico stercus non posuerit aut non cacaverit aut non miaverit, habeat illas propitias; si neglexerit, viderit.*⁹

Tko god u ovoj ulici (četvrti) ne bi ostavio izmet, ili se ne bi pokakao ili popišao, neka mu one [trostruke Hekate] budu naklonjene; ako bi to zanemario, vidjet će.¹⁰

⁶ Prema Kronici Splitske gimnazije za godinu 1818. (Lj. Šimunković, »Kronika splitske gimnazije od ljeta Gospodnjega 1817./18. do godine 1866./67.«, *Građa i prilozi za povijest Dalmacije* 23, Split 2011., 28), navodi se da je Lanza darovao medalje antikvaru njegova veličanstva, odnosno Antonu Steinbüchel u von Rheinwallu (1790.-1883.). U arhivu antičke zbirke KHM-a navedene su samo dvije geme koje je Steinbüchel 1818. godine kupio u Splitu, jedna s prikazom poprsja žene, a druga s prikazom Amora i Psihe.

⁷ Iako se izrijeком ne navodi, može se pretpostaviti da je darovan tom prigodom jer je svečano primljen u nadbiskupskoj palači:

»Kad je obavilo posjet Gimnaziji njegovo je veličanstvo otišlo u Nadbiskupsko sjemenište u čijoj su dvorani šestorica učenika hvalila znamenite talente s raznim pjesničkim sastavima.« Lj. Šimunković, *op. cit.* (6), 30.

A samom caru su u palači pažnju posebno privukle starine, koje spominje na dva mjesta u svom putopisnom dnevniku:

»(...) pa basreljefa koji su pohranjeni u kući nadbiskupa, u velikoj prizemnoj sobi. (...) Prizemno se nalazi velika prostorija sa starinama, a onda stepenište.« I. Pederin, »Franjo I. i počeci antičke arheologije u Hrvatskoj«, *Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku* 78, Split 1985., 139.

⁸ *CIL* III 1966; E. Petersen, »Die dreigestaltige Hekate«, *Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus Österreich* 5, Vienna 1881., 72; Th. Kraus, *Hekate*, Heidelberg 1960., 91, Anm. 453.

⁹ R. Noll, *Die griechischen und lateinischen Inschriften der Wiener Antikensammlung*, Wien 1986., 67.

¹⁰ Zahvaljujem prof. dr. sc. Jadranki Neralić na prijevodu.

Spomenik božici Hekati, *Illyricum sacrum* (1751.)

Iznad natpisa koji opominje moguće prijestupnike, nalazi se uokvireni reljef s prikazom trojne Hekate (*Hecata Trivia*), boginje s tri lica, šest ruku i jednim tijelom.¹¹ Gornji dio spomenika poprilično je otučen, no oblik oštećenja upućuje na to da je božica nosila dvodijelnu haljinu, uobičajenu na svim njezinim prikazima. Donji dio te haljine bio je dugački peplos, profiliran tankim okomitim linijama, koji se spušta niz vitko tijelo do poda, dok je gornji, kraći dio bio zakačen na ramenima te potpasan ispod prsiju. Lijeva noga, lagano savijena u koljenu, i tijelo oblikovano u S-liniju, promatraču daje dojam kao da se boginja kreće. Lice usmjereno na promatrača, *en face*, u potpunosti je otučeno, dok se od lijevog i desnog naziru obrisi profila. Na sve tri glave može se nazrijeti polos.

U rukama, odmaknutima od tijela i savijenima u laktovima, božica drži predmete usmjerene prema naprijed. Unatoč oštećenosti spomenika, mogu se djelomično identificirati.

Na desnoj strani, u najdonjoj ruci drži baklju, tipičan ikonografski atribut božice. Iako je na lijevoj strani spomenik na tom mjestu otučen, s obzirom na uobičajeno zrcalno prikazivanje ruku koje se nalaze sa strane,¹² vjerojatno je isti

¹¹ Dimenzije spomenika: visina 0,46, širina 0,30, debljina 0,11 m.

¹² E. Petersen, »Die dreigestaltige Hekate«, *Archäologisch-epigraphische Mittheilungen aus*

Spomenik Hekati, Antička zbirka Kunsthistorisches Museuma,
© Kunsthistorisches Museum Vienna

predmet držala i u lijevoj ruci. Srednjem paru ruku potpuno je otučen predmet koji je božica pridržavala. Međutim, naziru se ravne, oštre linije predmeta na lijevoj i desnoj strani pa je moguće da je u obje ruke držala isti atribut, možda bodež ili vršak koplja. To je također uobičajen boginjin atribut koji naglašava njezin okrutni karakter. U desnoj ruci najvišeg, posljednjeg para ruku drži zmiju. Naime, uz baklje, i zmije su tipičan htonski atribut, a Hekatu prate još od helenizma.¹³ Osim što ih drži u rukama, ponekad su prikazane i u njezinoj kosi, čime ona poprima zastrašujući izgled.¹⁴ S obzirom na sve karakteristike, spomenik je datiran u 2. ili 3. stoljeće.¹⁵

Österreich 4, Vienna 1880., Taf. V, 1; E. Petersen, *op. cit.* (8), 22.

¹³ D. Srejšević, A. Cermanović, *Rečnik grčke i rimske mitologije*, Beograd 1979., 450.

¹⁴ A. Rendić-Miočević, »Minijatura brončana kompozicija s likom Dijane iz Siska«, *Vjesnik Arheološkog muzeja u Zagrebu*, 3. s. XIX, Zagreb 1986., 194.

¹⁵ R. Noll, *op. cit.* (9), 67.

Hekata, božica onostranog i nepoznatog, graničnih životnih trenutaka – rađanja i smrti, nepoznatih i opasnih krajeva, raskršća, magije, kao i mnoga druga božanstva grčkog religijskog svijeta, bila je maloazijskog porijekla. Štovana je u čitavoj Grčkoj, a kasnijim prožimanjem rimskog s helenističkim panteonom ulazi u rimski religijski sustav te se zadržava sve do kasne antike. Međutim, narav boginje i karakter njezina kulta mijenjali su se tijekom stoljeća.

U literarnoj predaji spominje se već u 8. stoljeću prije Krista u Hesiodovoj *Teogoniji*¹⁶ gdje je opjevana kao dobronamjerna, moćna i cijenjena među Titanima i na Olimpu.¹⁷ U tom razdoblju boginja ima više solarni nego lunarni aspekt, dok je njezina mračna strana nepoznata. Njezino ime (*Ἑκατη*) zapravo je (*Ἑκατος*), jedan od epiteta boga Sunca, a povezana je i s Apolonom.¹⁸

Prema Hesiodu, ona je Artemidina rođakinja, pa je ponekad predstavljena i kao njezina »dvojnica«. Boginje nerijetko imaju iste uloge, attribute i epitete. Najstariji spomen tog sinkretizma jest prikaz na steli iz Tasosa (463. godine pr. Kr.). Artemida – Hekata štuje se i u Atici i to u Hekatinim svetištima, a posvete su im pronađene i na Delosu. Hekata je ipak najuže povezana s lunarnom Artemidom (*δαδοφóρος*, *dadophóros*), nositeljicom baklji ili Artemidom luciferom, nositeljicom svjetla (*φωσφóρος*, *phōsphóros*). Obje se prikazuju s bakljama, jednom ili, češće, s dvjema.¹⁹

Kako Hekata predstavlja pobožanstvenje mjeseca, u vidu glasnice dana još je izjednačena i sa Selenom te Menom. Kao pratiteljica Demetre ušla je u eleuzinsko bogoštovlje te je čak i zamjenjivana s Perzeonom kao Hadova supruga.²⁰ Naime, kako je opisano u Homerskim himnama²¹ pomogla je Demetri u potrazi za svojom kćeri, s obzirom na to da je pored Helija bila jedini svjedok Perzefonine otmice. Hekata je pri tome opisana pozitivnim epitetima, kao nježna i sjajna.²²

¹⁶ *Oda Hekati*, 411-452. Neki pak smatraju da se radi o kasnijem, orfičkim dodatku. P. Paris, *Hecate* (Ἑκάτη), ur. Charles Victor Daremberg, Edmond Saglio, *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, Paris 1905., 45.

¹⁷ Njezino mitsko porijeklo varira ovisno o izvoru, pa je predstavljena kao (Bakhilid) dijete Noći; Zeusova i Asterijina kći (Apolodor); Aristeusova kći (Ferekid); Perzejeva kći (Likoferon); Letina kći (Euripid) te kći Perzeja i Asterije (Hesiod). Prema jednoj od inačica, Hekata je čak Zeusova i Herina kći.

¹⁸ Najstarija posveta božici pronađena je na arhaiskom žrtveniku iz 6. stoljeća pr. Kr. u Apolonovu svetišu u Miletu.

¹⁹ Haiganuch Sarian, *Hekate*, LIMC VI, 1, Zürich 1992., 985-998; 1012-1014, 985.

²⁰ P. Paris, *op. cit.* (16), 46-47.

²¹ *Homerske himne Demetri*, 2.25

²² *Homerska himna Demetri (I)*: »Hekata pristupi k njima s povezačom sjajnom na glavi./ Te se pozdravi milo s kćerkom Demetre svete./ Otad je gospa ta il' slijedi il' pred njom korača...«. S. Ristić, *Leksikon mit i umetnost*, Beograd 1984., 171.

Odnos između ove tri božice povezuje se s ranim matrijarhalnim vjerovanjima. Naime, htonske božice esencijalno su povezane s plodnošću te se povezuju s prvobitnom Majkom zemljom, Boginjom majkom. Krug života povezivao se s trima božicama koje se nazivaju različitim imenima – Trojna Boginja, Tri Sudbine, Tri Gracije i, na poslijetku, s jačanjem patrijarhata, Tri Furije. Pauzanije (sredina 2. stoljeća nakon Krista) zapisao je da su Tri Sudbine bile sestre koje su se zvale Rođenje, Smrt i Ljubav. M. Lynn Keller, »The Eleusinian Mysteries of Demeter and Persephone: Fertility, Sexuality, and Rebirth«, *Journal of Feminist Studies in Religion*, vol. 4, no. 1 (1988.), 39.

Njezina veza s Demetrom i Perzefonom postaje kompleksnija od kada Hekata prati Perzefonu u Podzemni svijet noseći baklje.²³

Najraniji likovni prikaz božice predstavlja jednostavna, jednostruka Hekata. Pauzanije navodi Hekatin *xoanon* u Eginu, a u Ateni je pronađen najstariji terakotni amulet s njezinim imenom. Boginja je prikazana u dugom peplosu u sjedećem položaju,²⁴ a da nije ispisano njezino ime u podnožju, ne bi je se moglo razlikovati od drugih arhaičnih figurica koje predstavljaju božice-majke. Očuvani kipovi Hekate veoma su rijetki, a prema antičkim izvorima, prve kipove u bronci izradili su Naukid i Skopas za božičin hram u Argu.²⁵ Na zapadnom frizu poznatog Hekatinog svetišta u Lagini istaknuta je njezina uloga u borbi protiv Titana gdje se stavila na stranu Zeusa.²⁶ Na tom frizu, kao i na crnofiguralnim i crvenofiguralnim vazama, Hekata je prikazana kao djevojka u formi monomorfnog božanstva. Njezin su atribut dvije ili jedna bočica i jedna baklja koje nosi u rukama.

U drugoj fazi kulta, koja započinje u 5. stoljeću, a dominantnom postaje s helenizmom, Hekata je oblikovana kao boginja duhova, magije i mjeseca, vraćanja, nekromanije. Postala je zastrašujućom zbog demona koje šalje na zemlju da progone ljude. I sama se pojavljuje noću u pratnji svojih demonskih pasa. To je paklenska, trostruka Hekata. Ona se više ne poistovjećuje s blagom i dobrom Artemidom, već s divljim božanstvima, najčešće pristiglima sa sjevera.²⁷

Promjena kulta utjecala je i na likovni prikaz boginje, koji se sada značajno izmijenio – iz jednostrukog, monomorfnog oblika (*Hekata monoprosope*) transformirana je u trostruko, tromorfno (*Hekata trimorfos*, *triformis*) božanstvo; s tri tijela spojena u jedno, tri glave i šest ruku. Pauzanija prenosi da je atenski kipar Alkamenej²⁸ prvi prikazao u tom obliku u drugoj polovici 5. stoljeća. Nakon toga razdoblja, sve se rjeđe javlja monomorfni prikaz božice, da bi u konačnici tromorfni oblik prevladao i kao takav se zadržao sve do kraja antike.²⁹ Tako je u skulpturalnom obliku prikazana kao zasebno oblikovana tri tijela leđima oslonjena o stup, dok je na reljefima središnji lik prikazan *en face*, a druga sva proviruju sa strana ili pak kao jedno tijelo s tri glave.

Kao trostruko božanstvo nosi zastrašujuće epitete poput *Evoδia* (*Enodia*), *Αἰδωναία* (*Aedonaea*), *Βριμω* (*Brimo*).³⁰ Naglašen je njezin zastrašujući, htonsko-lunarni karakter. Žrtve i obroci prinose joj se na raskrižjima i pred ulaznim vratima, u tajanstvenim obredima, a sastojali su se od procesije ključa, žrtvovanja, pjevanja himni božici te inicijacije. Apolonije Rođanin opisuje kako se doziva sredstvima čaranja i magije, a tome su služile baklje, zvrkovi, različite vrste biljaka i tajanstveni sastojci.³¹

²³ Hekata Eleuzinska uvijek se prikazivala kao voditeljica (*ἡγεμόνη*) u podzemni svijet. Usp. P. Paris, *op. cit.* (16), 48.

²⁴ L. R. Farnell, *The Cults of the Greek States, Hecate in Art*, London 1896., 549, pl. XXXVIII a.

²⁵ P. Paris, *op. cit.* (16), 48.

²⁶ W. Berg, »Hecate: Greek or 'Anatolian'?«, *Numen*, vol. 21, fasc. 2 (1974.), 129.

²⁷ P. Paris, *op. cit.* (16), 48.

²⁸ Grčki kipar klasičnog perioda, druge polovice 5. stoljeća pr. Kr.

²⁹ W. Berg, *op. cit.* (26), 130.

³⁰ P. Paris, *op. cit.* (16), 48.

³¹ *Ibid.*, 49.

Njezin trostruki oblik objašnjava se na više načina. Jedni smatraju da tri oblika predstavljaju glavne mjeseeve mijene: mlađak, pun mjesec i polumjesec. Drugi pak da se radi o sjedinjenju triju lunarnih božanstava: Artemide, Selene i same Hekate. Postoji tumačenje da se radi o prikazu njezine moći na Nebu, Zemlji i Moru. I naposljetku, najčešće prihvaćeno tumačenje, da se radi o boginji raskrižja koja ima trostruki oblik kako bi mogla protezati pogled na tri strane istodobno, odnosno upravljati trima cestama.

U razdoblju kasne antike, što bi odgovaralo trećoj fazi razvoja kulta, njezin lunarni aspekt ponovno je marginaliziran i to najvjerojatnije pod utjecajem Istoka, gdje su se zadržala obilježja iz prve faze. Premda i dalje ostaje zastrašujuće božanstvo, sve više poprima obilježja božice kozmičke ravnoteže.³²

Hekata u rimskom religijskom sustavu nema istu ulogu u mitologiji kao u grčkom razdoblju. Pojavljuje se samo u trostrukom obliku, a epiteti koji je prate su *triplex*, *triformis*, *tergemina*, *triceps*. Izvori je prikazuju kao mjeseevu, paklenu božicu. Prema Vergiliju, ona je moćna na nebu i u Erbu, u Eneidi ona postavlja čuvaru na vrata Pakla (Sibilu). Prema Ovidiju, ona je kći Latone, Apolonova sestra, koja sa svojim bratom dijeli hramove i svećenike, njen je otac titan Perz, a majka Asterija.³³ Jednako kao i ranije, zadržala je ulogu zaštitnice domova te se njezini kipovi postavljaju pred vratima domova. I dalje su zaštitnice raskrižja, a s tim u vezi i putova i putnika. Čini se da su štitile i vojske u maršu.³⁴

Na području Dalmacije pronađeno je ukupno jedanaest spomenika posvećenih Triviji, od čega su tri iz Salone (dva posvetna³⁵ i jedan, prethodno opisani, s prikazom Hekate Trivije), jedan žrtvenik iz Zadra,³⁶ dva spomenika iz Čitluka (žrtvenik³⁷ i ulomak reljefa³⁸), iz okolice Skradina dva (jedan žrtvenik s Bribira,³⁹ jedan s Maraguše⁴⁰), zatim žrtvenici iz Danila,⁴¹ Nadina⁴² te Proložca.⁴³

³² S. Ronan, Introduction, *The Goddess Hekate, Studies in Ancient Pagan and Christian Religion & Philosophy*, volume 1, ur. Stephen Ronan, Hastings, 1992., 5.

³³ Ver. Aen. 6.247, 6.256-258; Ovid. 7.74.

³⁴ M. Miličević Bradač, »Spomeni božice Dijane iz kolonije *Claudia Aequum* i logora *Tilurium*«, *Opuscula archaeologica* 33, Zagreb 2009., 73.

³⁵ F. Bulić, »Iscrizioni Inedite trovate nelle macerie delle rovine di Salona lungo la ferrovia campestre negli anni 1905 e 1906«, *Bulletino di archeologia e storia dalmata* 29 (1906.), 196, br. 3501 A, Solin; ILJug III 2060, Solin.

³⁶ CIL III 3159 (Zadar?), F. Mainardis, *Aliena saxa. Le iscrizioni greche e latine conservate nel Friuli – Venezia Giulia ma non pertinenti ai centri antichi della regione*, Roma 2004., 75, nr. 27.

³⁷ CIL III 9755; M. Miličević Bradač, *op. cit.* (34), 71, bilj. 23.

³⁸ Detalje spomenika i pretpostavljenu rekonstrukciju te raniju literaturu, vidi kod: M. Miličević Bradač, *op. cit.* (34), 69, 73.

³⁹ ILJug 2824 = AE 1925, 129; W. Kubitschek, »Dalmatinische Notizen«, *Buličev zbornik*, Strena Buliciana, Zagreb – Split 1924., 215, Nr. 3.

⁴⁰ Žrtvenik posvećen Trivijama, Maraguša (I. Pedišić, *Rimska Skradona*, Skradin 2001., 41); E. Podrug, T. Brajković, Ž. Krnčević, *Arheološki tragovi kultova i religija na šibenskom području*, Šibenik 2008., 65-66, 210, kat. 115; T. Brajković, *Scradonae lapides, Reljefni i epigrafski spomenici Skradone*, Šibenik 2009., 41, kat. 17.

⁴¹ CIL III 9869, Danilo.

⁴² ILJug 871 Nadin; G. Alföldy, *Epigraphica*, Situla 8, 1965., 99, Nr. 10.

⁴³ CIL III Suppl. 8511 = ILS 3271, Imotski (Proložac), C. Patsch, »Archäologisch-

Još je jedan spomenik carskog vremena s natpisom i prikazom trojnog božanstva iz Dalmacije, ali mu nije sigurno mjesto nalaza.⁴⁴ Prikazana je trojna Hekata, a prema natpisu, posvećen je Dijani Kelkeji (*Diana Celca, Celceitide*). Općenito nije razjašnjena ikonografija te inačice Dijanina kulta. Prema izvorima bio je poznat kip Artemide Kelkeje,⁴⁵ koji E. Petersen povezuje s najstarijim prikazima Artemide Brauronije koja je s Hekatom povezana preko epiteta Epipirgidija.⁴⁶ R. Marić pak smatra da je ime Kelkeja izvedeno iz mjesta gdje je lokalna boginja identificirana s Artemidom.⁴⁷

Kod Rimljana je trojnost prisutna od arhajskog vremena u formi *Diva*, odnosno *Diana triformi* (Dijana trostrukog oblika) koja je predstavljala utjelovljenje boginje lovinje, božice mjeseca te boginje podzemnog svijeta.⁴⁸ U kasnijoj predaji ona se temeljem trojnih oblika i zajedničkih osobina poistovjetila s Hekatom.⁴⁹

Dalmatinski spomenik Dijani Kelkeji podigao je Flavije Silvan (*Flavius Silvanus*):

DEANAE CELCE
ITIDI [---]
FLAVIVS SI[lva]
NVS POS[uit]

Dianae Celce/itidi Flavius Si[lva]/nus pos(uit)
Flavije Silvan podiže Dijani Kelkeji

Spomenik je izrađen od peneteličkog mramora, a visok je 0,64 m.⁵⁰ Iznad baze kubičnog oblika s natpisom prikazana je boginja uobličena u tri ženska lika oslonjena leđima o stup. Sva tri lika odjevena su u tipičnu, dvostruko potpasanu

epigraphische Untersuchungen zur geschichte der römischen Provinz Dalmatien“, *Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Hercegovina* 8, Wien 1902., 82, 87.

⁴⁴ U CIL-u je Mommsen naveo da je pripadao zbirci d’Este – Catajo, te da on pretpostavlja da je iz Dalmacije. E. Petersen se poziva na Otta Benndorfa te ga smješta u Dalmaciju. R. Noll ga također vezuje uz Dalmaciju, ali se ograduje postavljanjem dodatnog upitnog znaka. Na internetskom pregledniku EDH (<http://edh-www.adw.uni-heidelberg.de/edh/inschrift/HD05676>) kao mjesto nalaza navedena je Dalmacija, dok su na pregledniku Trismegistos navedeni Sikuli (<http://www.trismegistos.org/text/185076>).

CIL III 3156a, E. Petersen, *op. cit.* (12), Taf. V, 1; E. Petersen, *op. cit.* (8), 22; Th. Kraus, *Hekate*, Heidelberg 1960., 96 Anm. 478; G. Alföldy, *Die Personennamen in der römischen Provinz Dalmatia*, Heidelberg 1969., 41, 297; R. Noll, *Die Griechischen und lateinischen inschriften der Wiener Antikensammlung*, Wien 1962., 69, nr. 273.; T. Glučina, *Prikazi Artemide/Dijane u antičkoj Dalmaciji*, magistarski rad u rukopisu, Zadar 2011., 52-53.

⁴⁵ Arijan, *Anab.* 7, 19, 2.

⁴⁶ E. Petersen, *op. cit.* (8), 20-24.

⁴⁷ R. Marić, *Antički kultovi u našoj zemlji*, Beograd 1933., 38-39.

⁴⁸ A. Alföldy, »Diana Nemorensis«, *American Journal of Archaeology*, vol. 64, no. 2 (1960.), 140.

⁴⁹ Ver. Aen. 4.511. »as tergemina Hecate, tria virginis ora Dian«; Hor. 3.22 »the montium custos nemorumque vir«.

⁵⁰ KHM, Inv. I 1194.

Spomenik posvećen Dijani Kelkeji (Petersen, 1880., taf. V, 1)

Spomenik posvećen Dijani Kelkeji, Antička zbirka Kunsthistorisches Museum, © Kunsthistorisches Museum Vienna, foto: <http://www.ubi-erat-lupa.org/monument.php?id=9675>

tuniku (*hiton*) koja pada do stopala, a kroz koju se lagano naziru linije tijela. Frizuru čine tek dugi uvojci koji se spuštaju preko ramena. Na glavi nema uobičajenih atributa.⁵¹ U rukama boginje drže baklje – jednu u desnoj, spuštenoj ruci, kojoj je plamen okrenut prema dolje, a drugu u laktu podignutoj lijevoj ruci, koja je vrškom oslonjena na pod dok joj je plamen usmjeren prema gore. Takav položaj baklji prema Petersenu u Hekatinom kultu u ovoj fazi predstavlja izlazak i zalazak sunca. Na gornjoj površini stupa nalazi se okomita četverokutna udubina, što upućuje na zaključak da je ova skulptura s bazom bila dio kultnog spomenika.⁵²

Spomenik je bio vjerojatno dio kućnog svetišta. Prema tradiciji, Trojnoj boginji zavjetni su se predmeti postavljali pred vratima, pa je moguće da je to bio slučaj i s ovim spomenikom.

Rad je lokalne produkcije, što se vidi po rustičnosti izrade. Dedikant, Flavije Silvan (*Flavius Silvanus*) nosi uobičajen gentilicij i kognomen za Dalmaciju u razdoblju kasnog Carstva te je spomenik datiran u 2. ili 3. stoljeće.

Kao i ranije opisani, i ovaj se spomenik čuva u KHM-u u Beču, no tamo je dospio na drugačiji način. Prema podacima u KHM-u, u Muzej je došao iz zbirke d'Este, odnosno Catajo. Naime, obitelj d'Este naslijedila je bogatu zbirku

⁵¹ Najčešći je polos, a javljaju se još i frigijska kapa, lišće, cvijeće, zrake.

⁵² E. Petersen, *op. cit.* (8) 1881., 21-22.

padovanskog markiza Tommasea degli Obizzija (1750. – 1805.) koja se čuvala u obiteljskoj vili-dvorcu Catajo. Izumiranjem i te loze, spomenici su pripali austrijskom nadvojvodi, kasnijem caru Franji Ferdinandu (1863. – 1914.) koji je dio zbirke 1922. i 1923. godine poklonio *Kunsthistorisches Museum* u Hofburgu u Beču.⁵³ U toj zbirci nalazili su se brojni dalmatinski spomenici.⁵⁴

Latinski izvori rimskog carskog vremena naglašavaju podzemni, zastrašujući karakter Hekate. U tom razdoblju kult Trojne boginje proširio se čitavim Mediteranom, zajedno s drugim istočnjačkim kultovima. Stoga je često kod štovanja pridružena Liberu ili Dionizu, Kibeli, Mitri, Izidi i Serapisu. No, ipak je najsnažnija njezina povezanost s Dijaninim kultom. Ta je veza vjerojatno u Dalmaciji bila ključna u širenju i prihvaćanju Trivija među domaćim stanovništvom koje je s procesom sinkretizma kultova prihvatilo i rimski likovni izričaj za svoja autohtona vjerovanja (tome u prilog ide i tzv. troglavo božanstvo, otkriveno u Vaćanima, koje prikazuje tri glave u dubokom reljefu, naslonjene na stožasto oblikovani stup).⁵⁵ Međusobnim prepletanjem domaćih i uvezenih božanstava razvilo se štovanje Trivija u svim krajevima provincije. Ono je posvjedočeno žrtvenicima na više mjesta u provinciji, a posebice u unutrašnjosti. Deset je žrtvenika samo s posvetom, za dva imamo i natpis i prikaz boginja, dok su kod dva samo njihovi prikazi.⁵⁶ Svi su datirani u razdoblje između 1. i 3. stoljeća (izuzev žrtvenika iz

⁵³ K. Geschwantler, »The Collection of Greek and Roman Antiquities in the Kunsthistorisches Museum«, u: *Masterpieces in the Collection of Greek and Roman Antiquities*, Wien 2012., 22.

⁵⁴ Dio kolekcije završio je u Galeriju Estense u Modenu, a dio u Narodnu galeriju u Pragu te u obližnji dvorac Konopište.

O dalmatinskim spomenicima više kod: I. Prijatelj-Pavičić, »Priča o tome kako se jedan poliptih Lovre Dobričevića našao u zbirci dvorca Catajo zajedno s antičkim antikvitetima iz Dalmacije«, *Histria antiqua* 18-2, Pula 2009., 482; A. Torlak, »Salonitanski spomenici u privatnim zbirkama na početku XIX. stoljeća«, *Zbornik IV. kongres hrvatskih povjesničara umjetnosti* (u tisku).

O zbirci Tommasea degli Obizzi vidi: L. Rizzoli, »Il castello del Catajo nel padovano e il testamento del Marchese Tommaso degli Obizzi (3 giugno 1803)«, *Archivio Storico Veneto Tridentino* 4 (1923.), 127-146; P. Fantelli, »Eruditi e collezionisti: Luigi Lanzi a Tommaso degli Obizzi«, *Padova e la sua provincia* 23 (1977.), 12-16; P. Fantelli – P. L. Fantelli, »L'inventario della collezione Obizzi al Catajo«, *Bollettino del Museo Civico di Padova* 72 (1982.), 101-238; P. L. Fantelli, »La collezione di Tommaso degli Obizzi al Catajo, in Venezia e l'archeologia«, *Congresso Internazionale, Venezia 25-29 maggio 1988*, Roma 1990., 95-99; G. Tormen, »Una picciola Atene sempre crescente: aspetti e problemi della collezione Obizzi«, *Gli Estensi e il Catajo. Aspetti del collezionismo tra Sette e Ottocento*, ur. Elena Corradini, Milano 2007., 87-99; G. Tormen, »Ad ornamentum Imperii: il trasferimento della collezione Obizzi a Vienna a fine Ottocento«, *Saggi e Memorie di Storia dell'Arte*, 34 (2010.), 173., 176.

⁵⁵ Č. M. Iveković, »Grobovi otaca«, *Narodne starine* III, Zagreb 1924., 7.; K. Prijatelj, »Skulpture s ljudskim likom iz starohrvatskog doba«, *Starohrvatska prosvjeta* III, Split 1954., 68, sl. 1; M. Garašanin, »Skulptura Troglava iz Vaćana kod Bribira«, *Starinar* XI, Beograd 1960. (1961.), 65-73, sl. 1-2; E. Podrug, T. Brajković, Ž. Krnčević, *op. cit.* (40), 65-66, 217, kat. 125.

⁵⁶ Zanimljivo je da je don Frane Bulić dao napraviti kopiju natpisa spomenika s prikazom Hekate Trivije i ugradio ga iznad vrata sanitarne kućice koja se nalazi iza zgrade Tusculuma. Iznad toga natpisa postavio je i reljef s prikazom trojne boginje.

Nadina koji je, preciznije, smješten u 1. stoljeće).⁵⁷ Opisani spomenici s natpisom i prikazom boginja osobiti su i po tome što se više ne čuvaju u Hrvatskoj, a značajno pridonose razumijevanju kulta Trojne boginje.

⁵⁷ G. Alföldy, *op. cit.* (42), 99, Nr. 10.

HEKATA TRIVIA FROM SALONA

Ana Torlak

The paper discusses in detail two monuments that mention the triple goddess. The first is a relief with a depiction of triple Hecate (Hekata Trivia,) goddess with three faces, six hands and one body below which there is an epigraph harshly admonishing malefactors. Up to the beginning of the 19th century, this monument was part of the collection that was kept in the Archiepiscopal Palace in Split, as shown by a drawing of it published by A. Zaccaria in the annex to the work *Illyricum sacrum*, 1751. In this paper it is established that in 1818 it was given to the Imperial Cabinet for Numismatics and Antiquities in the court of Vienna and that today it is located in the *Kunsthistorisches Museum* (KHM). Since Emperor Franz I that year visited the Archbishop's Palace, and it is well known that the Split people gave him ancient monuments, it is probable that it was on this very occasion that he was given the monument with the depiction of Hecate. The marble monument was already at that time broken into two equal parts, as can be seen in the Zaccaria drawing, and that it was secondarily used can be seen from the carefully chipped sides. Although the upper part of the monument is fairly much chipped, the form of the damage suggests that the goddess had a two-part dress, as is usual in depictions of her. The lower part of the dress was a long peplos, profiled with slender, vertical lines, that fell down the slender body to the ground, while the upper, short part was caught at the shoulders and belted beneath the bust. The left leg is lightly bent at the knee and the body is formed in an S line, giving the observer the impression that the goddess is in motion. Full face, it is completely chipped, while from the right and left sides outlines of the profile can be seen. Notwithstanding the damage, the *poloi* that she had on her heads can be glimpsed. In her arms, which are not flush with the body and are bent at the elbows, the goddess holds objects that are frontward facing. By analogy with other depictions and in the outlines of the damage, it is probably that the left and right side were mirror images.

There is one more monument of the imperial time with an inscription and depiction of the triple goddess, although the finding site is not sure. According to archival data, this monument arrived in Vienna from Dalmatia (to the KHM) via the d'Este Collection. Above the cubic base with an epigraph, Hecate is depicted, formed into three female figures leaning with their backs against a pillar; according to the inscription it is dedicated to *Diana Celcea, Celceitide*. Among the Romans this triplicity was present from the archaic time in the form of the *Diva* or *Diana triformis* which represents the incarnation of the goddess huntress, the goddess of the moon and the goddess of the underworld. In later tradition she was identified with Hecate, because of the triple forms and the common features. On the upper surface of the pillar there is a vertical rectangular concavity, suggesting the conclusion that this sculpture and its base were part of a cult monument of a household shrine, dedicated by Flavius Silvanus.

Epigraphic and iconographic analysis of the monuments shows the importance of the cult of the triple goddess in the area of Roman Dalmatia during the imperial period. Since they were taken away to Vienna as early as the 19th century, they have not yet been the subject of research. Analysis of them and their relocation in the cult context contributes to a better understanding of the cult of the Triple Goddess in Dalmatia.